

**О.М. Моїсєєв, доктор юрид. наук,
доцент, зав. кафедри**

Донецький національний університет

О.І. Перепічка, судовий експерт

Донецький НДІ судових експертиз

САМОКОНТРОЛЬ В ЕКСПЕРТНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Розглянуто поняття та значення самоконтролю в експертному дослідженні, визначено принципи його здійснення, розроблено критерії оцінки експертним власного висновку, сформульовано рекомендації для експертів по здійсненню самоконтролю на всіх стадіях експертного дослідження.

Висновок експерта є одним із процесуальних джерел доказів, і як і інші докази підлягає оцінці. У випадку визнання висновку експерта необґрунтованим та сумнівним має місце призначення повторної експертизи або допит експерта в суді. Аналіз судової та експертної практики свідчить, що не завжди визнання висновку необґрунтованим, сумнівним зумовлено експертною помилкою або наданням завідомо неправдивого висновку. У багатьох випадках призначення повторних експертиз та допит експерта у суді були спричинені факторами суб'єктивного характеру, які мали місце під час складання та оформлення висновку експерта, до яких слід віднести: використання нечіткої або незрозумілої для учасників судового провадження термінології; недостатню наукову обґрунтованість висновку (неповний перелік посилань на науково-методичні джерела); нелогічне викладення матеріалу; незрозумілу ілюстративність процесу дослідження; відсутність певних реквізитів у висновку тощо.

На наш погляд, випадків необґрунтованого призначення додаткових та повторних експертиз, невиправданих допитів експертів можна запобігти шляхом підвищення самоконтролю експерта під час здійснення дослідження та складання висновку. Але на поточний час у методичних розробках та наукових рекомендаціях відсутні вказівки щодо самоконтролю як елементу експертного дослідження.

Метою даної статті є визначення терміну “самоконтроль” стосовно експертного дослідження, конкретизація його принципів та критеріїв, а також розробка рекомендацій для експертів щодо його здійснення.

У психології самоконтроль розуміють як “один із проявів свідомої регуляції людиною власної поведінки і діяльності в інтересах забезпечення відповідності їхніх результатів поставленим цілям, встанов-

леним вимогам, правилам, зразкам”¹, або як “усвідомлення та оцінку суб’єктом власних дій, психічних процесів та станів. Його поява та розвиток визначається вимогами суспільства до поведінки людини”². Таким чином, самоконтроль в експертному дослідженні має визначатися у контексті оцінки висновку експерта іншими учасниками судового провадження, а саме оцінкою та регуляцією експертом власної діяльності під час здійснення експертного дослідження та оформлення його результатів відповідно до вимог чинного законодавства.

Отже, основними ознаками самоконтролю (у широкому розумінні) є: усвідомлюваний характер; оцінка; направлена діяльність щодо забезпечення відповідності встановленим вимогам.

Проблемам оцінки висновку експерта присвячені роботи таких вчених як Т.В. Авер’янова, А.І. Вінберг, О.Я. Вишинський, Ю.М. Грошовий, М.М. Єгоров, О.О. Зайцева, Є.П. Іщенко, Є.Г. Коваленко, Ю.К. Орлов, О.Р. Россинська, М.С. Строгович, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов та інших.

У правовій та криміналістичній літературі під оцінкою доказів розуміють “логічний процес встановлення допустимості та стосовності доказів, наявності і характеру зв’язків між ними, визначення ролі і шляхів використання доказів з метою з’ясування істини”³, “розумову діяльність ... слідчого, прокурора і судді (суду), яка спрямована на пізнання фактів для встановлення істини по справі і що здійснюється в певних логічних формах відповідно до закону і праворозуміння за їх внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному й об’єктивному аналізі всіх обставин справи в їх сукупності, спрямована на встановлення достовірності та належності, допустимості й достатності доказів, їх взаємозв’язку і значення для вирішення питань, що становлять предмет доказування”⁴.

Під оцінкою висновку судового експерта розуміють “процес встановлення достовірності, належності та допустимості висновку, визначення форм і шляхів його використання у доказуванні”⁵.

¹ Акмеологический словарь. Второе издание / Под общ. ред. А.А. Деркача. — М.: Изд-во РАГС, 2005. — С. 111.

² Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. — Минск: Харвест, 1998.

³ Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. — Харків: Право, 2001. — 560 с.

⁴ Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 632 с.

⁵ Россинская Е.Р. Теория судебной экспертизы: учебник / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина, А.М. Зинин; под. ред. Е.Р. Россинской. — М.: Норма, 2009. — 384 с.

Як зазначають Є.Г. Коваленко та В.Т. Маляренко, доказ складається з трьох елементів: тези (судження, істинність якого обґрунтовують у процесі аргументації); аргументів та демонстрації.¹

Оцінка аргументаційної частини висновку експерта відображена системою елементів, до якої входять: 1) суб'єкт (судовий експерт); 2) об'єкт (конкретні факти, обставини, явища, матеріальні об'єкти); 3) предмет (підсистема ознак об'єкта, щодо якої встановлюється її значущість); 4) підстава (зразки, норми, стандарти, почуття, переконання, знання тощо, з огляду на які експерт надає оцінку, його внутрішнє переконання); 5) характер (визначає якісну орієнтованість процедури зіставлення об'єкта з еталоном та виявляє, чи кваліфікує оцінка свій об'єкт як такий, що відповідає/не відповідає еталону); 6) аксіологічна шкала (містить зони позитивних, негативних та нейтральних ознак).

Пізнання результатів експертного дослідження учасниками судового провадження здійснюється під час їхнього ознайомлення із висновком експерта, у зв'язку з чим форма та зміст демонстрації результатів експертизи також мають певний вплив на учасників.

Для забезпечення доказового значення висновку експерта, правильного його сприйняття та оцінки учасниками судового провадження, самоконтроль має здійснюватись шляхом оцінки відповідності висновку наступним критеріям. 1) Належність. Належними, згідно з ст. 85 кримінального процесуального кодексу України² є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Стосовно висновку експерта, його належність забезпечується шляхом зазначення номеру кримінального провадження або справи, за якою призначено експертизу, переліком об'єктів, які надійшли на дослідження та відповідністю цих об'єктів опису у документі, на підставі якого проводиться експертиза. 2) Допустимість — визначається відповідністю порядку отримання доказу відповідно до вимог чинного законодавства. При здійсненні самоконтролю експерту слід звернути увагу на те, чи вирішені такі питання: чи належним чином оформлено документ, на підставі якого проводиться експертиза; чи належать поставлені запитання до його

¹ Кримінальний процес України: Підручник / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є. — К.: Юстініан, 2012. — 1224 с.

компетенції; чи забезпечені права учасників процесу при призначенні та проведенні експертизи; чи немає у нього підстав за даною справою для самовідводу тощо.

При перевірці допустимості висновку експерта у частині встановлення справжності наданих об'єктів, у певних випадках слід приділити увагу умовам зберігання об'єктів, ступеню забезпечення недопущення видозміни та знищення слідів, перевірці природи об'єктів. Так, наприклад, на поточний час судово-почеркознавчі та судово-технічні дослідження документів проводяться лише по оригіналах. Недостатній самоконтроль експерта щодо з'ясування природи документу може призвести до несвоечасного направлення клопотання про надання додаткових об'єктів, а звідси й до затягування розгляду справи.

3) Достовірність висновку експерта — забезпечується шляхом його наукової обґрунтованості, що включає перевірку обраної методики за цим критерієм; оцінку відповідності обраної методики (або її частини) для вирішення поставленого завдання. Як зазначає Н.М. Ткаченко, “методика проведення судової експертизи є основним документом, який одночасно регулює, інформаційно забезпечує та регламентує процес вирішення конкретного експертного завдання в межах проведення судової експертизи. Сформульовані в методиці регламентаційні умови при їх додержанні створюють об'єктивні засади для отримання достовірних та обґрунтованих висновків за результатами проведеного дослідження”, “застосована експертом методика є предметом оцінювання з боку слідчого чи суду, які призначили експертизу, адвокатів і навіть сторін у цивільних і господарських справах”.¹ Вищезазначене зумовлює значення ролі самоконтролю під час експертного дослідження.

Аналіз експертної практики також свідчить, що здійснення самоконтролю під час експертного дослідження може запобігти помилковому висновку. Так, мав місце наступний випадок. Дослідженню підлягав кинджал, який був вилучений у гр. В. під час обшуку його автомобілю. Для наукового обґрунтування висновку експерт використав методику дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів. Для визначення технічної забезпеченості кинджала для ураження цілі були використані вимоги, що пред'являються до короткоклінкової

¹ Ткаченко Н.М. Актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні / Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. Вип. 12 / ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. — Х.: Право, 2012. — С. 120–126.

холодної зброї. За результатами дослідження був зроблений висновок, що предмет, вилучений у гр. В., є холодною зброєю, виготовленою заводським способом по типу мисливських кинджалів. При здійсненні самоконтролю, під час оцінки майже вже готового висновку за критерієм наукової обґрунтованості експертом було усвідомлено, що для вирішення даного питання більш доцільним та науково обґрунтованим було б застосування методики у частині визначення вимог, які пред'являються безпосередньо до мисливських кинджалів. В результаті застосування положень методики для вирішення поставленого завдання експерт скорегував висновок, що вилучений у гр. В. кинджал внаслідок відсутності технічної забезпеченості для ураження цілі до холодної зброї не відноситься. Так, завдяки самоконтролю експерта, було попереджено помилковий висновок.

4) Повнота та всесторонність стадій експертного дослідження. Самоконтроль за цим критерієм здійснюється шляхом перевірки обсягу досліджених об'єктів, застосованих методів, проведених стадій дослідження.

Наведемо приклад з експертної практики. При розслідуванні кримінальної справи за фактом розбою, вчиненого групою осіб, для проведення дактилоскопічного дослідження до експертної установи було надано кілька об'єктів: пістолет із патронами, пляшки, пачки цигарок, інші об'єкти побутового призначення, що були вилучені під час огляду місця події. Експертом було зосереджено увагу на дослідженні слідів, придатних для ідентифікації особи, які були виявлені на пляшці та магазині пістолету. Проте у результаті недостатнього самоконтролю за критерієм повноти інформація щодо дослідження інших наданих об'єктів та наявності на них слідів не знайшла свого відображення, що зумовило необхідність допиту експерта у суді.

5) Оцінка логічної обґрунтованості отриманих результатів та аргументованості висновку. На практиці мають місце випадки, коли опис та викладення процесу експертного дослідження, зазначення та оцінка виявлених ознак побудовані поза правилами логіки. Відсутність логічної обґрунтованості отриманих результатів в експертному висновку призводить, як правило, до його визнання недостатньо ясним, а іноді необґрунтованим, сумнівним. Самоконтроль за дотриманням даного критерію полягає у встановленні застосованого методу описання (дедукції чи індукції) на кожному етапі дослідження, забезпеченні їхнього органічного взаємозв'язку, встановленні логічної обґрунтованості кожного проміжного висновку за виявленими ознаками. Логічна обґрун-

тованість має бути забезпечена і при складанні додатків до висновку експерта (фототаблиць, схем тощо).

6) Доступність. У своєму висновку експерт використовує спеціальні знання та терміни, які мають переважно технічну природу, і є невідомими для учасників кримінального провадження. Використання таких термінів для правильного розуміння учасниками процесу має бути забезпечене шляхом інтерпретації. При самоконтролі за критерієм доступності інформації експерту слід перевірити, наскільки зрозумілими для необізнаної особи будуть вживані терміни. У випадку можливості подвійного їх тлумачення рекомендуємо надати визначення поняття такого терміну у тексті висновку експерта. Так, наприклад, за даними опитування працівників суду, проведеного нами, неоднозначне тлумачення викликають такі балістичні терміни як “курок” та “спусковий гачок”. І хоча експертами дані терміни застосовуються завжди відносно певної деталі вогнепальної зброї, але мають місце випадки, коли у судових засіданнях сторонами дані терміни невідповідно тлумачаться, що обумовлює необхідність виклику експерта до суду.

7) Оцінка ступеню внутрішнього переконання експерта у наданих висновках.

На нашу думку, до принципів самоконтролю слід віднести: 1) законність (має здійснюватись у межах компетенції експерта); 2) повноту — означає, що експертне дослідження є системним процесом, що складається з низки послідовних стадій, етапів, дій. Тому про здійснення належного самоконтролю можна говорити лише за умови його запровадження на всіх стадіях експертизи. Самоконтроль має здійснюватись під час досліджень, на стадії оформлення їхніх результатів, складанні додатків; 3) самокритичність (оцінка наданого висновку має здійснюватись як за принципом доступності інформації для необізнаної особи, так і за принципом “від протилежного” — тобто чи є підстави визнати висновок неповним, необґрунтованим, сумнівним тощо).

Отже, підвищення самоконтролю в експертному дослідженні та запровадження його як обов’язкового елементу методики проведення експертизи сприятиме забезпеченню доказового значення висновку експерта у судовому провадженні.

Таким чином, самоконтроль в експертному дослідженні може бути визначений як елемент експертної методики, що являє собою усвідомлювану цілеспрямовану діяльність експерта з оцінки експертного дослідження та оформлення експертного висновку. Критерії самоконтролю: відповідність висновку експерта вимогам належності, допустимості,

достовірності доказу, повноти та всесторонності проведеного дослідження, логічної обґрунтованості отриманих результатів, доступності спеціальних знань для необізнаної особи. Ця діяльність має здійснюватись за принципами законності, повноти та самокритичності, що має за мету забезпечення доказового значення висновку експерта.

Резюме

Рассмотрены понятие и значение самоконтроля в экспертном исследовании, определены принципы его реализации, разработаны критерии оценки экспертом собственного заключения, сформулированы рекомендации для экспертов по осуществлению самоконтроля на всех стадиях экспертного исследования.

Summary

The article deals with the term and importance of self-test in expert researches, determination of principles of its implementation, criteria of self-assessment of expert conclusion. There are also formulated recommendations to experts about an implement of the self-test during all stages of research in the article.